

Hamling

-nyttjande av löv till foder

Av Karin Mörk kurs 93/97

Inledning

I början av 1900-talet sågs hamlade träd som en styggelse. Bonden var en okunnig marodör som misshandlade och vandaliserade träden. På 50-talet, när hamlingen hade minskat kraftigt, var bonden istället en marodör när han högg ner ett hamlat träd (Carlsson 1994). Idag ökar hamlingen något för att traditionen skall bevaras och för att främja naturvården. Jag tänker här kortfattat beskriva hamlingens historik, tillvägagångssättet och vilka trädslag som användes.

Hamling är förresten ett ganska nypåfunnet ord. Förr användes andra ord som till exempel bryta löv, hacka löv eller tullning (Ehn 1996, Aronsson 1996). Lövtäkt är också ett ord som jag använder och med det menar jag all form av tagande av löv till foder, alltså även när hela trädet höggs ned. Hamling däremot, använder jag i betydelsen kapning av grenar på ett träd.

Kort historik

Lövtäkt har pågått här i Sverige i upp emot 6000 år. Så länge människan haft kreatur av något slag har antagligen lövtäkt förekommit. Att ta foder från träden var enkelt, särskilt när människorna flyttade runt och inte hade stationära ängar, fanns alltid träden till hands för att komplettera myrslåttern. Beroendet av boskapsskötsel säger därför en hel del om beroendet av träden för lövtäkt. Boskapsskötsel var huvudinkomsten för bönderna i Sverige fram till 1700-talets mitt. I norra Sverige och i skogsbygderna i södra Sverige är den fortfarande mycket viktig och det är också på dessa platser som hamlingen levit kvar längst (Aronsson 1996). I slutet av 1700-talet förekom på vissa platser i Östergötland att gården taxerades efter antalet lövkärvar som producerades på gården (Silvén-Garnet 1993).

Varför och var hamlades det i Sverige?

Anledningen till varför hamling skett är naturligtvis för att få tillgång till foder, men det fanns även andra orsaker. När grova grenar höggs av kunde dessa användas som ved och tunnare kvistar användas bland annat till att fläta husväggar. Det är också möjligt att träden ansades för att det skulle bli lättare komma åt till exempel frukter. En annan sak som kan ha påverkat hamlingsintensiteten, åtminstone i Skåne, kan ha varit det faktum att lövträden ägdes av godsherrarna och därför inte fick huggas ned av allmogen. Hamling däremot var tillåtet efter som det inte ansågs skada träden allt för mycket (Kardell 1996).

På ängarna fungerade lövträden både som markförbättrare, klimatutjämnare och lövfoderproducenter (Aronsson 1996). Lövträden hjälpte marken att hålla uppe en god gräs- och örtvegetation med sin fallföna och skugga. Intensiteten i hamlingen skiftade från år till år beroende på hur det gick med höskörden. Torra somrar då gräset växte dåligt ökade lövtäkten. Den stora fördelen med lövtäkten var att den aldrig slog fel (Aronsson 1996).

I landet var lövtäkten som störst i de inre och östra delarna av södra Sverige samt i mellersta och norra Sverige. Att det inte hamlades så mycket på västkusten berodde på den rikliga nederbörden, vilket ledde till att höskörden mer sällan slog fel. Det mildare klimatet gjorde också att djuren kunde gå ute längre perioder på året och därför inte behövde så mycket foder. I östra delarna av Småland är däremot klimatet torrare och lövträden behövdes både som skydd för uttorkning och som fodertillskott. I Småland

och norrut i Sverige är vintrarna av den typen att djuren måste vara inne lång tid och då krävs också ett större förråd av foder (Aronsson 1996).

Vilka trädslag hamlades och var växte de?

Alla inhemska trädslag förutom hägg, vildapel, brakved och fågelbär har använts som foder i någon form. Björk användes flitigast eftersom den var vanligt förekommande över hela landet. Asp, sälg och rönn var dock mer eftertraktade och bäst ansågs ädellöven ask, alm och lind vara (Kardell 1996). I Småland kallades ask- och lindlöven för grannlöv. Om lönnlöv däremot, sades "grant för ögat men tunt för tand". Även al- och eklöv gavs som foder men var inte så uppskattade av djuren (Aronsson 1996).

Troligtvis skördades det mesta lövet på utmarken, där tillgången på lövträd var som störst. På inägomarken fanns hamlade träd spridda över ängarna, främst runt stenrösen och där det inte växte så mycket gräs. När ängen omställdes till åker begränsades trädens hemvist till åkerrösen och åkerholmarna. Om träden skulle få stå kvar ute på åkern skulle de ta för mycket plats och näring. I och med det att ängen blev åker ökade åkerrösen i storlek och nya lades upp där träd kunde växa. Anledningen till att åkerrösen ökade var att fler stenar måste tas bort när jorden skulle brukas. Linden trivs på stenig mark därför var åkerrösen särskilt lämpliga för den. Lindar som växte längs åkerkanterna kallades i Småland för linnestubbar. Sådana lindar hölls kortvuxna för att inte skugga åkergrödorna. Hamlade lindar kan bli mycket gamla och det finns uppgifter om att de kan vara de äldsta trädindividerna i Sverige (Aronsson 1996).

Tillvägagångssättet vid hamling

Som jag nämnt tidigare var lövtäkten särskilt viktig i Norrland, vilket medförde att ovanliga metoder för lövtäkt utvecklades just där. Allt som kunde användas som foder togs tillvara. Till och med så kallat sop- eller fallöv, alltså löv som låg på marken samlades ihop och togs tillvara. I norra Sverige var sälg, asp och rönn de värdefullaste trädslagen för lövtäkt näst efter björk. På grund av rädsla att skada träden repades eller plockades löven av ett och ett. Rönnen var speciellt känslig för att få knopparna avbrutna eftersom nästa års tillväxt skulle äventyras om så skedde (Silvén-Garnet 1993).

Det första ingreppet på ett ohamlat träd var att kapa av toppen, så kallad skathuggning. Skate betyder topp. Den första skatningen skedde innan träden var grövre än en handled och minst två sidogrenar sparades vid den första kapningen. Även vid senare kapningar sparades minst två sidogrenar (Aronsson 1996). Medelhöjden på de hamlade träden var i Västergötland 3,5 m. Askarnas höjd var något högre medan lindarna var något lägre. Hamlingshöjden var betydligt högre på de träd där vissa huvudgrenar tillåtit växa ut (Carlsson m fl 1996). Topphuggning skedde vart sjätte eller sjunde år. Asken kunde hamlas med kortare intervall. På inägorna dominerade topphuggning (Carlsson 1996) men på utmarken var det inte lika vanligt, där höggs istället hela trädet ned. Tidpunkten för hamlingen var mellan höskörden och skörden av säden (Aronsson 1996). Då fanns både tid över och löven var mogna att skörda.

Ehn (1996) beskriver hamlingsarbetet som så, att en man stod på en stege och sågade med höger hand ner grenarna. Innan sågen fanns användes yxa. Grenen som fallit till marken kvistas med en lövskära, som hålles i höger hand och för att inte skada sig slås

kvistarna av från kroppen. När grenen kvistats kastas den åt sidan och nästa gren påbörjas. Kvistarna bands samman i kärvar med hjälp av vidjor av björk eller hägg. Kardell (1996) skriver att lövtäkt ansågs vara ett arbete med låg status som gärna överläts på kvinnor, barn och mindre arbetsdugliga. Kanske var det morfar eller farfar som stod på stegen medan mor och barn kvistade och plockade samman till kärvar.

Ett får åt en kärve om dagen, vilket innebar att för att föda ett får en vinter krävdes 100-200 kärvar (Kardell 1996). Ett dagsverke för en kvisterska var mat åt ett får i ett år (Silvén-Garnet 1993). Om man tar ett genomsnitt av alla lövträd, anser Slotte (1992) att ett träd ger tio kärvar vart femte år. Stora askar kan ge betydligt mer (Carlsson 1996).

För att bevara lövet en längre tid var det mycket viktigt att det torkades på rätt sätt. Speciellt repat löv som inte satt i kärvar var noga att passa för att det inte skulle började mögla eller "brinna". Med brinna menas då förmultningsprocessen startat och värme bildas. Lövet breddes ut på vindar, lador och logar. Kärvarna hängdes upp i ett luftigt utrymme (Silvén-Garnet 1993)

Hamlingen minskar

Under slutet av 1800-talet började hamlingen minska i Sverige och har fortsatt så under hela 1900-talet. Som exempel kan nämnas att det i en socken i Västergötland vid 1800-talets början fanns ca 63000 hamlade träd men nu återstår bara en promille av dessa (Carlsson m fl 1996). Anledningarna till varför hamlingen minskat så drastiskt i omfattning är bland annat förbättringar i höproduktionen och att de främsta konsumenterna av löv, får och getter, minskade i antal (Kardell 1996). De hamlade träden bröts med stubbrytare från åkrarna för att inte ta näring och skugga. Träden hindrade bonden att bedriva sitt arbete effektivt. Under andra världskriget högs många av de hamlade träden ner för att användas som ved (Aronsson 1996) och dagens förädlade kossor är för kräsna för att äta löv (Silvén-Garnet 1993).

Idag börjar man förstå vilken viktig roll de hamlade träden haft för många hotade lavar och insekter. Bristen på gamla träd är ett faktum som vi väl känner till och de hamlade träden kunde bli mycket gamla, kanske dubbelt så gamla som träd som inte hamlats, tror Carlsson (1994). Men hög ålder uppnår bara träden om hamlingen upprätthålls. När man slutar hamla får träden skadas de lätt av stormar och blötsnö. Om man återupptar hamlingen av ett träd efter inte allt för lång tid kan trädet räddas och bli mycket gammalt.

Hamlingen är alltså viktig för naturvården. Men är hamling särskilt naturligt? Vad är egentligen naturligt? Ja, det kan man fråga sig. Jag tror inte att man kan begära att människor skall hamla nuförtiden när det inte längre behövs för brödfödan, men om man har lust så är det en både pittoresk sysselsättning och bra för naturvården.

*Naturvården dansar på lina
Självsansar jag lindarna mina
Sansa Er, bästa lindansare
Ansa Er lind, bli lindansare*

M. Aronsson (1996)

Referenser

- Aronsson, M. (1996). Hamling i Småland - fakta och synpunkter på lövtäktsbruket. Skogs och Lantbrukshistoriska Meddelanden nr 17:53-67
- Carlsson, Å. (1994). Bondens träd - och botanistens. Svensk Botanisk Tidskrift 88:159-166
- Carlsson, Å. (1996). Lövtäkt i Västergötland. Bondedagböcker berättar. Skogs och Lantbrukshistoriska Meddelanden nr 17:69-86
- Carlsson, Å., Danielsson, I. och Hultengren, S. (1996). Hamlade träd i Kalv socken. Skogs och Lantbrukshistoriska Meddelanden nr 17:191-198
- Ehn, W. (1996). Lövtäkt på Gräsö, i Uppland. Skogs och Lantbrukshistoriska Meddelanden nr 17:27-38
- Kardell, L. (1996). Lövbrott, lövtäkt, lövgörning. Skogs och Lantbrukshistoriska Meddelanden nr 17:13-26
- Silvén-Garnet, E. (1993). Då taxerades gården efter antalet lövkärvar. Skogseko (specialbilaga Maj 1993). s 16-17.
- Slotte, H. 1992. Lövtäkt - en viktig faktor i forandet av Ålands grässvålar. Svensk Botanisk Tidskr. 86:63-75.